

Η μαγεία του μαύρου

Τα κοστούμια της ταινίας «Μεγαλέξανδρος» του Θόδωρου Αγγελόπουλου (αυτής της τεράστιας τοιχογραφίας της Ελλάδας των αρχών του αιώνα) δεν αποτελούν παρά μια φανταστική συνθετική απεικόνιση –βασισμένη σε ακριβή ενδυματολογικά στοιχεία από φωτογραφικά και άλλα ντοκουμέντα– ενδυμασιών των ανθρώπων στα χωριά της ορεινής Ελλάδας, στα μεγάλα αστικά κέντρα, καθώς και σε παράνομες ομάδες ληστών και ιταλών αναρχικών στο τέλος του περασμένου αιώνα και στην ανατολή του τωρινού.

Ο κύριος όγκος των κοστούμιών της ταινίας είναι ρούχα χοντρά χωριάτικα, παλιωμένα απ' τη χρήση. Είναι ρούχα τραχιά, για ν' αντέχουν στο χρόνο, στη στέρηση, στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων. Ρούχα που πάνω τους φέρουν τη φτώχεια και τη μιζέρια: κουβαλάνε την Ιστορία, τη ζωή, το θάνατο. Ποτισμένα απ' τον ιδρώτα των αντρών στον αγώνα της επιβίωσης, μαρτυρούν τις χαρές και τις λύπες, τα ατέλειωτα ξενύχτια των γυναικών δίπλα στο τζάκι, στο φως του καντηλιού, με τη βελόνα ή το βελονάκι να φτιάχνουν τις υπέροχες κεντητές γιρλάντες (φάσες) ή τις αριστουργηματικές δαντέλες, καμωμένες όλες με μάλλινο νήμα τόσο λεπτό στριμμένο, που έμοιαζε με μετάξι, για να στολίσουν τις ποδιές, τα σιγκούνια, τις φούστες, τις τραχηλιές, τα πανομάνικα.

Ρούχα φτιαγμένα από σαμαροσκουτί και σαγιάκι, από χοντρά βαμβακερά και πολύ λεπτά μάλλινα, βαμμένα με χρώματα φυτικά και ορυκτά, το κρεμέζι ή το ριζάρι και το λουλάκι, που μαζί με φυτικές αναμιξεις και ανάλογα με το χρόνο που το ρούχο μένει στη βαφή, δίνει τα υπέροχα μαύρο-μπλε ή μπλε-μαύρο και μπλε βαθιά και τις γαλάζιες ή γκριζογάλαζες αποχρώσεις.

Κατά τη γνώμη μου, αυτά τα ρούχα δεν είναι δυνατό να φτιαχτούν για μια ταινία· πρέπει να βρεθούν αυθεντικά παλιά. Έτσι, για να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα με βάση τις μακέτες των κοστούμιών, χρησιμοποίησα –κυρίως για τις συνθέσεις που αφορούσαν τους χωριάτες και τους ληστές– ρούχα παλιά που μάζευε από τα βλαχοχώρια της Πίνδου ένας γέρος έμπορος από τον Τίρναβο. Μόνο τα γυναικεία φουστάνια –εκτός από σιγκούνια, υφαντές φούστες, ζακέτες και πλεχτά σάλια– ράφτηκαν από μια ογδοντάχρονη ράφτρα από ένα βλαχοχώρι κοντά στη Λάρισα. Σε όλα χρησιμοποιήθηκαν ντόπια υφάσματα, όπως αλατζάδες, ντρίλια, φανέλες.

Τα γουρουνοτσάρουχα (αρχετυπικό είδος παπουτσιού) έγιναν από έναν γέρο, παλιό κατασκευαστή τέτοιων υποδημάτων, πάλι από μια γειτονιά της Λάρισας, τα Ταμπάκικα.

* Από το βιβλίο του Γ. Ζιάκα *Ο Μεγαλέξανδρος σε κοντινό πλάνο*, Θεμέλιο, 1995.

Ο Γιώργος Ζιάκας είναι καθηγητής του τμήματος ζωγραφικής στο εργαστήριο σκηνογραφίας της Α.Σ.Κ.Τ.

Μετά από λεπτομερή έρευνα και μελέτη των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν, τα κοστούμια της ταινίας κατατάχθηκαν σε πέντε ενδυματολογικές ενότητες:

- α) Μεγαλέξανδρος,
- β) ληστές, χωρικοί,
- γ) κόρη, γυναίκες του χωριού,
- δ) αστοί, μεγαλοαστοί, και
- ε) Ιταλοί αναρχικοί.

Ο τύπος της φορεσιάς του Μεγαλέξανδρου είναι ο γνωστός ανδρικός ορεινός των κατοίκων της Πίνδου. Κατασκευαζόταν κυρίως από υφαντό σαγιάκι στο φυσικό χρώμα του άσπρου μαλλιού. Κατ' εξαίρεση όμως, σε ορισμένα επαγγέλματα ήταν εξ ολοκλήρου μαύρη –όπως των караβανарέων– ή και μικτή.

Η φορεσιά αποτελείτο από το βαμβακερό πουκάμισο-φουστάνελα, το μάλλινο κεντημένο γιλέκο (το «τσαμαντάνι»), το πολύπτυχο αμάνικο επανωφόρι (το «σιγκούνι»), τα πλεχτά κεντημένα εσωτερικά «χειρότια» στα χέρια, τα «χολέβια» στα πόδια (μακριές γκέτες), το τετράμετρο υφαντό ζωνάρι, το δερμάτινο «σελάχι» με τις πολλές θήρες, τη βαριά από γιδόμαλλο γνωστή κάπα των τσοπάνηδων, την ασημοστολισμένη κουμπούρα, τη μαλαμοκαπνισμένη «πάλα» (κυρτό σπαθί), τα χοντρά τσαρούχια με τις βαριές φούντες και, τέλος, τα ασημένια «κιουστέκια» (κοσμήματα του στήθους, με κεντρικό το σταυρωτό συρματερό με τις πολλές αλυσίδες και τα χρωματιστά πετράδια).

Ολόκληρη η ενδυμασία ήταν αυθεντική και αγοράστηκε απ' το Μοναστηράκι. Ήταν άσπρη. Βάφτηκε μαύρη. Το μαύρο χρώμα στο κοστούμι του Μεγαλέξανδρου άρχισε να λειτουργεί στο μυαλό μου από τη στιγμή που γνώρισα τον Ομέρο Αντονούτι. Ίσως με επηρέασε το έντονα βαθύ και σκοτεινό του βλέμμα. Νομίζω ότι το μαύρο χρώμα –κυρίως–, το σχήμα της περικεφαλαίας, η κάπα και η αρματωσιά, ήταν αυτά τα στοιχεία που πέτυχαν να προσδώσουν στη φιγούρα του Μεγαλέξανδρου την υπερβατική μυθική διάσταση που έχει ο ήρωας στην ταινία.

Είναι κάποιες μικρές λεπτομέρειες που τελικά δίνουν σε ένα θεατρικό ή κινηματογραφικό κοστούμι αυτόν το χαρακτήρα που ξεπερνά μια απλή πιστή αναπαράσταση ενός ενδύματος βασισμένη σε έρευνα ντοκουμέντων και χρήση αυθεντικών ενδυματολογικών στοιχείων.

Η πρώτη σκέψη για το κοστούμι του Μεγαλέξανδρου ήταν η φωτογραφία του Θεόφιλου, όπου απεικονίζεται σαν Αη-Γιώργης και Μεγαλέξανδρος από λαϊκές ζωγραφιές, αλλά και σαν «γενίτσαρος» από τις «Μπούλες». Ήταν μια ιδέα που απορρίφθηκε αμέσως, αν και οι «Μπούλες» ήταν μια αναφορά που με ενδιέφερε γι' αυτό το ρούχο. Νομίζω πως αν γινόταν έτσι ο Μεγαλέξανδρος, δε θα είχε την υπερβατική δύναμη του μυθικού ήρωα, αλλά θα παρέπεμπε απλώς σε φολκλορική λαϊκή και αφελή φιγούρα.

Η περικεφαλαία ήταν ίσως το μόνο στοιχείο που βγήκε μέσα από τις λαϊκές απεικονίσεις του μυθικού ήρωα, όντας ταυτόχρονα και μια αναφορά στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Τον καιρό, όμως, που την κατασκευάζαμε μαζί με τον Τάκη Καβαλιεράτο, συνθέσαμε τελικά μια δική μας περικεφαλαία... από μπρούντζο, χαλκό και αρζαντό. Τα κοσμήματα, η πάλα, το σελάχι, οι πιστόλες ήταν παλιά μουσειακά κομμάτια, νοικιασμένα, όλα ασημένια ή μαλαμοκαπνισμένα.

Το ρούχο του Μεγαλέξανδρου, όπως και όλα τα ρούχα της ταινίας, σηματοδοτούνται από τον τόπο, το τοπίο, τις καιρικές συνθήκες και τη χρήση τους μέσα στην ταινία. Το χρώμα της βρεγμένης γης, της υγρής σκληρής γκριζας πέτρας κάτω από τη βροχή, το καθαρό ή λασπωμένο χιόνι, είναι εκείνα τα στοιχεία που αποτελούν το φόντο των ρούχων. Όλοι οι ήρωες ζουν και κυκλοφορούν μέσα σ' αυτό το τοπίο, σ' αυτές τις καιρικές συνθήκες. Είναι στιγμές που οι φιγούρες γίνονται ένα με το περιβάλλον, και άλλες που προβάλλουν ανάγλυφες, πλαισιωμένες από το καθαρό και απέραντο άσπρο του χιονιού.

Για τα κοστούμια των χωρικών χρησιμοποίησα τη νεότερη ανδρική ορεινή ενδυμασία η οποία διαδέχθηκε τα μάλλινα πολύπτυχα σιγκούνια στο πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα. Επρόκειτο για μια πιο φαρδιά εκδοχή των αστικών ευρωπαϊκών κοστούμιών, και τα χαρακτήριζε η χοντρή και βαριά υφή του χειροποίητου υφαντού (σαγιάκι) από το οποίο ήταν καμωμένα. Δεν παρέλειψα όμως και τον παράλληλο τύπο παραδοσιακού παντελονιού-σαλβαριού, το «πουτούρι», που συνέχισαν να φορούν σχεδόν μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα οι μεγαλύτεροι σε ηλικία άντρες αυτών των περιοχών.

Έντυσα με αυτόν το νεότερο τύπο κοστούμιού τους χωρικούς και τους ληστές, για να κρατήσω τη φουστανέλα –ρούχο δεμένο με την εθνεγερασία του 1821– αποκλειστικά για τον Μεγαλέξανδρο, και έτσι να τονίσω τη συμβολική της δύναμη. Για να προβάλλει εντονότερα η μοναδικότητα του Μεγαλέξανδρου, το μπουλούκι των ληστών που τον ακολουθεί ντύνεται με στοιχεία κοντινότερα στους χωρικούς και σε γνωστές μορφές των ανταρτών του εμφυλίου.

Σημαντικό ρόλο στην προσέγγιση της αυθεντικότητας και της αλήθειας των ρούχων έπαιξαν και οι άνθρωποι που τα φόρεσαν. Και δεν εννοώ τους ηθοποιούς που ενσάρκωναν τους κυρίως ρόλους, αλλά όσους ερμήνευαν τους χωριάτες και κυρίως τους ληστές που έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην ταινία.

Οι χωριάτες με τα χαρακωμένα πρόσωπα απ' τις δουλειές στα χωράφια, οι γυναίκες με τη δύναμη στα χέρια, λες και θα πλάσουν τον κόσμο όλο, και την υπομονή στα μάτια τους, ήταν σχεδόν όλοι κάτοικοι της Δεσκάτης, ενός ορεινού χωριού της περιοχής της Ελασσόνας. Και οι ληστές, πρόσωπα και στάσεις ανθρώπων ζυμωμένων με τη γη, τη λάσπη, τη βροχή, το χιόνι, ήταν οι περισσότεροι τσοπάνηδες απ' τα χωριά των Γρεβενών, άλλοι υλοτόμοι, άλλοι εργάτες της γης, άλλοι μάστορες της πέτρας, ένας μελισσοκόμος απ' τη Λευκάδα, ένας γεωπόνος, και πέντε ηθοποιοί.

Οι άνθρωποι αυτοί φόρεσαν αυτά τα ρούχα με έναν τρόπο απλό, καθημερινό, δικό τους. Κάνανε το ρούχο βίωμα... Το ήξεραν. Το είχαν φορέσει οι παππούδες τους, μπορεί και οι πατεράδες τους. Ίσως ακόμα κάποια να τα είχαν στα μπαούλα τους και να μην είχαν ανταλλαγεί με πλαστικές λεκάνες. Τα φορούσαν και ζούσαν μ' αυτά απ' την πρώτη μέρα που τους ντύσαμε μέχρι που φύγαμε απ' το Δοτσικό.

Στα καλύτεριμια του χωριού κυκλοφορούσαν άνθρωποι από άλλη εποχή. Οι άντρες ξαπλωμένοι στις κάπες τους στα απάγκια της πλατείας απολάμβαναν τις λιακάδες στρίβοντας τσιγάρο ή οι γυναίκες καθισμένες στα πεζούλια, κουβέντιαζαν πλέκοντας κάλτσες και δαντέλες και έκαναν χάζι με μας (του συνεργείου) που τρέχαμε για να προλάβουμε... το χρόνο.

Οι τρεις γύφτοι μουσικοί, τύποι που συναντάμε σ' ολόκληρη την ελληνική ύπαιθρο στα

πανηγύρια, ντύθηκαν πρώτη φορά στον Άγιο Παντελεήμονα για τις σκηνές του γλεντιού των ληστών και του χορού της κόρης στο σχολείο του χωριού. Σε παλιές φωτογραφίες και σε βιβλία –ντοκουμέντα από τα σπάνια που υπάρχουν για εκείνη την εποχή– βρήκα στοιχεία και σχεδιάσα μακέτες για διάφορους τύπους της υπαίθρου, δραματευτάδες, αρκουδιά-ρηδες, μουσικούς σε πανηγύρια, αγωγιάτες, ζωέμπορους.

Τα ρούχα τους δε διέφεραν βασικά από τα ρούχα των χωρικών, παρά μονάχα σε κάποιες μικρές λεπτομέρειες, π.χ. ένα ζωνάρι. Από τα παλιά χωριάτικα, λοιπόν, συνέθεσα τους τύπους των τριών μουσικών, λαμβάνοντας υπόψη, βέβαια, και το σουλούπι και τη φάτσα του καθενός. Θυμάμαι μια λεπτομέρεια: την τελευταία στιγμή, έβαλα σε έναν από τους τρεις –το νεότερο– ένα κόκκινο λουλούδι στο αυτί. Ήταν μια μικρή πινελιά στην όλη φιγούρα, που πιστεύω ότι ανέδειξε και σηματοδότησε τον τύπο αυτού του μουσικού.

Στις γυναίκες του χωριού κράτησα τον απλό παραδοσιακό τύπο της φορεσιάς της ορεινής Πίνδου, που είχε ήδη επηρεαστεί έντονα από αστικά ευρωπαϊκά πρότυπα, συμπληρώνοντας τον με κάποια στοιχεία καθαρά τοπικά, όπως μαντίλες, σάλια, ποδιές, σιγκούνια.

Ο κεντρικός γυναικείος ρόλος της ταινίας αντιπροσωπεύει όλες τις φαντασιώσεις του Μεγαλέξανδρου για τη γυναίκα: είναι ταυτόχρονα κόρη, σύζυγος, μάνα, ερωμένη.

Η φιγούρα της κόρης –σύμβολο της λαϊκής ελληνίδας μάνας και αδερφής εκείνης της εποχής και μέχρι τη δεκαετία του '50– είναι μαυροντυμένη, αυστηρή, με ένα φόρεμα ραμμένο όπως τα χωριάτικα κοστούμια της περιοχής, και δύο πανωφόρια. Ένα παλτό όταν περιμένει τον Μεγαλέξανδρο στο κατώφλι του σπιτιού, και μια ζακέτα στις σκηνές του σχολείου και του παραληρηματικού χορού της.

Και τα δύο αυτά πανωφόρια είναι αυθεντικά παλιά, επηρεασμένα από την ευρωπαϊκή αστική μόδα της εποχής, ραμμένα όμως από σαγιάκι σπιτικό που ύφαιναν οι γυναίκες μόνες τους. Είναι το ρούχο που αντικατέστησε το παραδοσιακό σιγκούνι της γυναικείας φορεσιάς των ορεινών περιοχών.

Τη μορφή της κόρης συμπληρώνει και χαρακτηρίζει το ακάλυπτο της κεφαλής, συνήθεια που άρχισε να παρουσιάζεται δειλά στις παραδοσιακές κοινωνίες κατά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, καταργώντας τον ποικιλόμορφο γυναικείο κεφαλόδεσμο με τις μαντίλες.

Η παρουσία της γυναίκας ως συντρόφου και ερωμένης δεν είναι παρά ένα αδειανό ρούχο, κρεμασμένο στον πέτρινο τοίχο, με έναν τεράστιο λεκέ από αίμα στο μέρος της καρδιάς.

Το νυφικό είναι το δεύτερο –μετά του Μεγαλέξανδρου– συμβολικά φορτισμένο κοστούμι της ταινίας. Το φουστάνι αυτό ράφτηκε με μεταξωτό λευκό ύφασμα σύμφωνα με τη μόδα της εποχής, και μόνο ο μεγάλος αιμάτινος λεκές και η χρήση του κοστούμιού μέσα στην ταινία –το φορά η κόρη όταν ξαναεκτελείται από τον Μεγαλέξανδρο, αυτήν τη φορά στην εκτέλεση των εκπροσώπων του κοινοτικού συμβουλίου για προδοσία– δίνουν στο ρούχο το συμβολικό του χαρακτήρα.

Στις ορεινές περιοχές της Πίνδου, το νυφικό φόρεμα ραβόταν με σκούρα μεταξωτά υφάσματα, συμπληρωνόταν με χρυσοκέντητο γιλέκο και σπάνια σιγκούνι, και στη συνέχεια γινόταν το «γιορτινό» τους φουστάνι. Σε φωτογραφικά ντοκουμέντα των αρχών του αιώνα –από τα ελάχιστα σχετικά μ' αυτές τις περιοχές– παρατηρούμε την εμφάνιση ανοιχτόχρω-

μων και λευκών φορεμάτων με σαφέστερες επιρροές από αστικά ευρωπαϊκά πρότυπα, που όμως διατηρούσαν μερικά από τα παραδοσιακά τους κοσμήματα, όπως τα γιορντάνια με τα χρυσά φλουριά και τις ασημένιες συρματερές γιαννιώτικες ζώνες ή την ποδιά. Το γυναικείο κεφαλοδέσιμο της περιοχής, το συμπλήρωνε το κάλυμμα του προσώπου της νύφης από μεταξωτή χρωματιστή μαντίλα, συνήθως κόκκινη, πλαισιωμένη με ασημένιες τρέσες (τα «τέλια») που κρέμονταν από τους κροτάφους. Μετά την επικράτηση των ανοιχτόχρωμων και λευκών νυφικών φορεμάτων, αρχίζει να κυριαρχεί το λευκό διάφανο βέλο που σπριζόταν στο κεφάλι με στέφανα δυτικού τύπου, φτιαγμένα από κέρινα άνθη λεμονιάς.

Προτίμησα την κλασική μορφή αστικής νύφης με λευκό φόρεμα, στέφανα από ψεύτικα λουλούδια, βέλο μακριά από διάφανο βαμβακερό τούλι κεντημένο γύρω με μεταξωτές κλωστές, και με μόνο στοιχείο από τοπική φορεσιά τη γιαννιώτικη ζώνη, για να γίνει εντονότερη στα μάτια του σημερινού θεατή η συμβολική της διάσταση. Η νύφη ήταν σύμβολο γάμου, οικογένειας, και ταυτόχρονα –για την εποχή εκείνη– ξενιτεμού, αποκοπής από την κοριτσίστικη ζωή, αποκοπής της κόρης από τη μάνα και την οικογένεια, για να πάει στη νέα μάνα, στη νέα οικογένεια του γαμπρού. Ακόμα και αν επρόκειτο η νύφη να φύγει όχι για άλλο χωριό αλλά για άλλη γειτονιά, το ξεπροβόδισμα από το σπίτι της ήταν θρήνος σε όλη την ελληνική ύπαιθρο.

Νυφικό, λοιπόν, άσπρο, σύμβολο αλλαγής μιας ζωής, με την πληγή στο στήθος, σημάδι θανάτου της γυναίκας πριν προλάβει να αλλάξει ζωή, σημάδι νέου θανάτου της κόρης στην εκτέλεσή της από τον ίδιο τον Μεγαλέξανδρο.

Το κοστούμι του μικρού Αλέξανδρου βγήκε από την ανέχεια και τη μιζέρια των παιδιών της εποχής στα ορεινά χωριά της Ελλάδας, αλλά και απ' το καθαρό βλέμμα του ευαίσθητου και αθάου προσώπου του μικρού Ηλία Ζαφειρόπουλου που έπαιξε το ρόλο.

Ο δάσκαλος, ντυμένος σύμφωνα με το συρό της εποχής, παρέπεμπε μαζί με τους Ιταλούς αναρχικούς στην επαναστατημένη διανοήση του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού.

Τα αστικά ελληνικά ρούχα της ταινίας σχεδιάστηκαν σύμφωνα με τις επιταγές της δυτικής αστικής μόδας της εποχής και τις επιρροές της πάνω στην ελληνική κοινωνία των μέχρι τότε φουστανελοφόρων και βρακοφόρων.

Τελευταία ενδυματολογική ενότητα αποτελεί η ομάδα των Ιταλών αναρχικών: Τα ρούχα τους ακολουθούν κι αυτά το συρό των ευρωπαϊκών κοστούμιων, προσαρμοσμένα όμως στο χαρακτήρα του κάθε ρόλου.

Έχουμε εδώ μια παρέα ανθρώπων ιδιόρρυθμων, διανοουμένων, επαναστατημένων ιδεαλιστών, που γυρίζοντας τον κόσμο μετέφεραν τη φλόγα της επανάστασης σε κάθε ομάδα καταπιεσμένων που εναντιωνόταν στην άρχουσα τάξη. Ο χαρακτήρας των ρούχων τους ήταν αυστηρός, λιτός, απαλλαγμένος από περιττά εξαρτήματα, χαρακτήρας που συναντάμε σε ταξιδιωτικά ρούχα της εποχής.

Έχουμε ρούχα χοντρά, τραχιά, μαύρα, στο χωριό. Μαύρο που πηγάει απ' το ρούχο του Μεγαλέξανδρου, απλώνεται και βάφει τις εικόνες της ταινίας... τα πάντα. Φόρμες κοφτές, μονοκόμματος σαν βράχια, προσθέτουν τη σκληράδα τους στο τοπίο. Αισθητική του μαύρου χρώματος, του καθαρού σχήματος, βγαλμένη απ' την πέτρα και τη λάσπη, απ' το βαρύ γκριζό ελληνικό ουρανό του Αγγελόπουλου και το κατάλευκο χιόνι.

Αλλά και ρούχα φίνα, κομψά. Μετάξια και ατλάζια. Ρούχα στολισμένα περίτεχνα με πέρλες και γυάλινες χάντρες, με ολομέταξες ευρωπαϊκές δαντέλες. Τόνοι χρωμάτων χαμηλοί στη θαμπή λάμψη του μεταξιού και πάλι μαύρα. Μαύρα βραδινά από μαλακά κασμήρια, βελούδα και ταφτάδες· απαστράπτοντα λευκά κολάρα, φτερά και ημίψηλα για πρόσωπα και σώματα αστών σε ευρύχωρα σαλόνια και μεταξωτούς καναπέδες.

Ρούχα, λοιπόν, εκ διαμέτρου αντίθετα, για να ντύσουν τους δύο κόσμους-πόλους στο μύθο του Μεγαλέξανδρου.

